

8. Чичерин Б. Н. Вопросы политики / Б. Н. Чичерин // Классики теории государственного управления: управленческие идеи в России / ф-т гос. упр. МГУ им. М. В. Ломоносова; редкол.: А. В. Сурин (председатель), Ю. Ю. Петрунин (отв. ред.) и др. – М.: РОССПЭН, 2008. – С.203–207.

9. Європейська хартія місцевого самоврядування, м. Страсбург, 15 жовтня 1985 року. Офіційний переклад [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_036.

10. Гюфе О. Демократія в епоху глобалізації / Отфрід Гюфе. – К.: ППС–2002, 2007. – 436 с.

References

1. Taranovskij F. V. Obzor pamjatnikov magdeburgskogo prava Zapadno-Russkikh gorodov litovskoj epohi. Istoriko-juridicheskoe issledovanie / F. V. Taranovskij. – Varshava: Tip. Varsh. uch. okruga, 1897. – 201 s.

2. Felonjuk T. A. Teoretychni zasady rozvytku miscevoogo samovrjaduvannja u Francuz'kij respubliki / T. A. Felonjuk // Molodij vchenyj. – 2016. – №8. – S.241–244.

3. Bel'gyjskaja konstitucija 7 fevralja 1831 goda. Per. z fr. A. i V. Harytonovykh / pod red. i s prym. S. G. Svatykova. – Rostov-na-Donu: Izd. N. Paramonova «Donskaja Rech'», 1905. – 39 s. [Elektron. resurs] // Cyfrova biblioteka istoriko-kul'turnoi' spadshhyny. – Rezhym dostupu: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-...>

4. Misceve samovrjaduvannja v umovakh decentralizacii' vlady v Ukraїni: kolektyvna monografija / kol. avt.; za zag. red. R. M. Pljushha. – K.: RIDNA MOVA, 2016. – 774 s.

5. Tokvil' Aleksys de. Demokratija v Ameryke: per. z fr. / predysl. Garol'da Dzh. Lasky / Aleksys de Tokvyl'. – M.: Progress, 1992. – 554 s.; il.

6. Osnovy demokratii': pidruchn. dlja stud. vyssh. navch. zakl. / za zag. red. A. F. Kolodij. Tretje vyd., onovl. i dop. – L'viv: Astroljabija, 2009. – 832 s.

7. Sveshnikov M. I. Osnovy i predely samoupravlenija. Opyt kriticheskogo razbora osnovnyh voprosov mestnogo samoupravlenija v zakonodatel'stve vazhnejshih evropejskikh gosudarstv / M. I. Sveshnikov. – SPb.: [bez. izd.], 1892. – 296 s. + XXXIV.

8. Chicherin B. N. Voprosy politiki / B. N. Chicherin // Klassiki teorii gosudarstvennogo upravlenija: upravlencheskie idei v Rossii / f-t gos. upr. MGU im. M. V. Lomonosova; redkol.: A. V. Surin (predsedatel'), Ju. Ju. Petrunin (otv. red.) i dr. – M.: ROSSPEN, 2008. – S.203–207.

9. Jevropejs'ka hartija miscevoogo samovrjaduvannja, m. Strasburg, 15 zhovtnja 1985 roku. Oficijnyj pereklad [Elektron. resurs]. – Rezhym dostupu: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_036.

10. G'ofe O. Demokratija v epokhu globalizacii' / Oftrid G'ofe. – K.: PPS–2002, 2007. – 436 s.

Bortnikova A. V., candidate of historical sciences, associate professor of the World History Department, Lesya Ukrainka Eastern-European National University (Ukraine, Lutsk), allabortnikova@icloud.com

Conceptual measurement of local self-government institutions in the foreign social and political opinion (the second half of the 19 th. and early 20 th. centuries)

The genesis of the emergence and theoretical substantiation of the concepts of municipal self-government: a free community, communal, state, municipal dualism has been explored. The logic of transition from one conceptual model to another has been proved. The analysis of the contribution of foreign scientists in their development in the second half of the 19 th. and early 20 th. centuries has been carried out. (A. de Tocqueville, L. von Stein, R. Hneist, M. Sveshnikov, B. Chicherin, etc.). The attention has been focused on the problems of the public administration efficiency, decentralization and ensuring of the autonomy and political subjectivity of local self-government institutions. The principle of subsidiarity as the determining factor for the development of local self-government on a democratic basis has been considered.

Keywords: institution of local self-government, state, political power; democracy, decentralization, subsidiarity.

* * *

УДК 930,85+37,09

Житник Л. О.,
аспірантка кафедри всесвітньої історії,
Чернігівський національний педагогічний університет
ім. Т. Г. Шевченка (Україна, Чернігів),
lzhutnyk1503@gmail.com

Навчально-освітня діяльність старообрядців на території Чернігівської губернії та за її межами в другій половині XIX – початку XX ст.

Висвітлюється навчально-освітня діяльність громад старообрядців на території Чернігівської губернії та за її межами. Виходячи з тогочасних умов буття кінця XIX початку XX століть, робиться наголос на специфічності освіти в громадах старообрядців. Посилаючись на архівні джерела та матеріали, зроблено конструктивні висновки стосовно існування навчально-освітніх закладів в громадах старообрядців та кількості освічених людей в їх середовищі. Це дає нам змогу виявити історичні факти навчально-освітнього розвитку старообрядців у порівнянні із тогочасним населенням.

Ключові слова: освіта, грамотність, історія, старообрядці, релігія, культура, символи.

Навчально-освітня діяльність старообрядців як на території Чернігівської губернії так і за її межами, актуальна тим, що являється специфічним відображенням буття людей які проживали на території України з певним «релігійним протестним настроєм» кінця XIX початку XX століть. Хоча, як свідчать джерела, науковці в той час мало уваги приділяли аналізу розвитку освіти в громадах старообрядців, вважачи їх «відсталими людьми». Тому мало хто звертав увагу на оригінальність навчально-освітньої роботи в громадах старообрядців, яка була наповнена не лише християнською мораллю, але й гуманістичними ідеями. Можливо, обізнаність незначного кола науковців-істориків з статистичними даними про навчально-освітній розвиток в середовищі старообрядців, пов'язана з тим, що в Російській імперії існувало «табу» на дослідження «розкольників-бунтарів». А через це для переважної більшості науковців не було сенсу досліджувати життя, освіту та культуру старообрядців. У зв'язку з цим більшість праць, які стосуються старообрядців носять критичний характер. Тому сьогодні ця тема потребує детального історико-статистичного аналізу. Бо історико-архівні матеріали містять в собі окремі статистичні факти котрі проливають світло на «білі плями» в історії України стосовно навчально-освітнього розвитку громад старообрядців, їх сімейного виховання, навчання і освіти.

Окремі статистичні факти про розвиток освіти і грамотності у середовищі старообрядців наявні в матеріалах судових справ які розглядалися повітовими судами Російської імперії в середині XIX ст. В основному вони стосувалися теми покарань старообрядців за їх «розкольниківську віру», котра завдавала шкоди державі порушуючи «закони Російської імперії» які були спрямовані на підтримку російської православної церкви. Проте в цих судових справах наявні статистичні дані про кількість старообрядців в різних губерніях, їх грамотність, кількість навчальних закладів у їх громадах. Ця статистика дозволяє нам зробити певні історичні порівняння та узагальнення, а також належні логічні висновки.

Також цінні історичні факти наявні в Старообрядницькому церковно-суспільному журналі під назвою «Церква», який видавався в Російській імперії на початку XX ст. Завдяки таким історико-статистичним

джерелам, ми в змозі констатувати достатній рівень освічених людей в середовищі старообрядців, який на половину перевищував середній показник грамотності в Російській імперії.

При цьому, слід наголосити, що в першій половині XIX ст. майже всі навчальні заклади в Російській імперії де навчалися старовіри було закрито. А з 1850 року старовірам офіційно було заборонено навчання у середніх і вищих навчальних закладах педагогічного освітнього напрямку. Цьому процесу посприяв митрополит Філарет Дроздов, який наголошував: «Неможна дозволяти дітям розкольників розвивати розумові здібності, адже із них будуть виростати нові вожді розколу». Тому навчально-освітня діяльність старовірів на території Чернігівської губернії та за її межами містить в собі величезну кількість прихованих історичних фактів які потребують копіткого дослідження, аналізу та висвітлення.

Серед останніх наукових розробок за обраною темою слід відзначити праці А. Алгініна, О. Кривошеїної, І. Купіянової, О. Пригаріна, С. Таранця, В. Тимофєєва, в яких всебічно розглядаються історичні джерела формування етноконфесійної спільноти старообрядців та їх навчально-освітнього розвитку в різних куточках Російської імперії. Дослідження І. Кучерявенка, в яких відображено історико-культурний та конфесійний феномен старообрядницької єпархії другої половини XIX – першої половини XX ст. А також роботи Ю. Волошина та М. Лілеєва в яких проблема навчально-освітнього розвитку громад старообрядців розглядається в контексті дослідження історії громад старовірів Чернігівської губернії.

Втім, на нашу думку, не зважаючи на достатньо об'ємний пласт наукових досліджень, проблема навчально-освітньої діяльності старообрядців на території Чернігівської губернії другої половини XIX – початку XX століття залишається висвітленою не достатньо повно.

Метою статті є аналіз історико-статистичних джерел і матеріалів в яких наявні свідчення стосовно навчально-освітнього розвитку старообрядців котрі проживали як в межах Чернігівської губернії зокрема, так і в окремих регіонах Російської імперії загалом. Зазначена мета передбачає вирішення таких завдань:

1. Дослідити статистичні дані стосовно стану розвитку навчання і освіти в громадах старообрядців Російської імперії та обґрунтувати її значення і роль в громадах старовірів на території Чернігівської губернії.

2. Розкрити, що навчально-освітній розвиток в громадах старообрядців був специфічним відображенням всіх життєвих та культурно-освітніх проблем Російської імперії загалом та Чернігівської губернії зокрема, періоду другої половини XIX – початку XX ст. Тому для сучасних історичних досліджень вони можуть слугувати джерелом де наявні статистичні дані навчально-освітнього розвитку населення котре проживало на території України в ті часи.

3. Історико-архівних джерел, а також з судових справ того «імперського періоду» нам відомо, що переважна більшість громад старообрядців на всій території Російської імперії в першій половині XIX ст. знаходилися під шаленим тиском державних чиновників та православних ієрархів. Всі школи в яких старообрядці могли отримувати освіту підлягали закриттю. Це також стосувалося і училищ де навчалися старообрядці. З

1832 року учителям–старообрядцям було заборонено працювати на посадах учителя будь-якого типу і підпорядкування шкіл в Російській імперії. Крім цього з 1839 року виходить постанова про заборону старообрядцям здавати державні іспити на право вчителювання в Російській імперії. Ті молоді люди, котрі бажали отримати педагогічну освіту, але належали до громад старовірів, повинні були відмовитися від свого «розкольницького віросповідання» і прийняти імперську державну православну віру. Лише таким чином вони отримували право на педагогічну освіту.

Проте всі ці «імперські заборони» на освіту старовірів привели до цілковито протилежного ефекту. В громадах старообрядців в першій половині XIX ст. набуває поширення специфічна система навчання грамоті в «домашніх умовах» учителями–майстрами та учителями–майстринями. Актуальність та новизна цієї системи проявлялася в тому, що в класах і групах навчалися хлопці і дівчата разом, при цьому як нам відомо в офіційних державних навчальних закладах Російської імперії не існувало «змішаного» навчання. Як відмічав дослідник навчання і освіти в громадах старообрядців П. Мельников–Печерський: «Сильною стороною таких шкіл старообрядців був індивідуальний підхід до кожного учня» [2, с. 27].

Завдяки даній змішаній системі навчання в громадах старообрядців, буквально через десятиліття суттєво збільшується кількість грамотних освічених людей. Це особливо помітно у порівнянні з православним «новообрядовим» населенням Російської імперії. Хоча офіційна статистика з даної проблеми відсутня, але за даними з судових справ Казанської губернії, які відобразив М. Дем'янов: «В середовищі старовірів відсоток грамотності в 1850–1860–х роках складав – 27,5%, а серед новообрядців він був у три рази нижчим – 9%» [3, с. 47].

Приблизно такий же відсоток грамотних людей в серед старовірів був в середині XIX ст. на всій території Російської імперії. Дана тенденція також характерна і для населення яке проживало в ті часи на території Чернігівської губернії. При цьому знаково виглядає той факт, що старообрядці населених пунктів Вітки, Стародуб'я, Добрянки, мали в своєму користуванні більше тисячі давніх книг та більше півтисячі давніх рукописів які датувалися XVI–XIX ст. На цю тенденцію звертав увагу дослідник історії життя і діяльності старовірів–розкольників професор М. Лілеєв.

При детальному аналізі архівних джерел та зіставленні історичних фактів ми маємо можливість констатувати своєрідну реакцію старовірів на заборону їх навчально-освітнього розвитку на території Російської імперії. Ця реакція виявилася в тому, що в громадах старообрядців ще більш динамічно стала поширюватися освіта і почали проявлятися її «нові» форми у вигляді змішаного навчання хлопців і дівчат та індивідуальному підході до кожного учня.

Також в громадах старовірів що проживали на території Чернігівської губернії згідно з архівними історико-статистичними даними. Суттєва увага приділялася книжній справі, як переписуванню давніх книг в громадах старообрядців з населених пунктів Добрянки, Радуля, Вітки, Стародуб'я, так і «нелегальному видавництву» в друкарнях. Одна з таких

друкарень знаходилася в населеному пункті Клинці. На цих фактах робить наголос і дослідник історії навчально-освітньої діяльності старовірів І. Кирилов. Він писав: «В старообрядських громадах мало хто був неписьменним, тоді як у громадах офіційної православної церкви, мало хто був письменним. Бо православний чоловік мало думав, не писав, а чоловіки-розкольники працювали думкою, вчили, писали, творили, переписували книги, щоб було для першої потреби...» [4, с. 243].

На території Чернігівської губернії в громадах старовірів серед вчителів виділялися не лише чоловіки-майстри, але й жінки-майстрині. Зокрема дослідник М. Лілеєв відмічав високий учительський професіоналізм старообрядницьких черниць-майстринь до яких в науку батьки віддавали дітей як з громад старовірів населених пунктів Чернігівської губернії так і інших віддалених регіонів Російської імперії [5].

З плином років державні мужі в Російській імперії почали все більше усвідомлювати, що через заборони стосовно розвитку навчання і освіти в громадах старообрядців вони лише отримують збільшення грамотного населення в їх середовищі. Тому в 60-х роках XIX ст. було створено державну комісію на чолі з графом М. Ігнат'євим, діяльність якої була спрямована на те, щоб виправити всі «негаразди» і «утиски» на навчально-освітній розвиток громад старовірів. Ключове її завдання, на нашу думку, полягало в тому, щоб створити систему навчально-освітнього розвитку старовірів, яка була б підконтрольна державній владі Російської імперії. Зокрема Міністерство народної освіти Російської імперії у 1860 році під своїм патронатом надало всі права для організації старообрядцем М. Бугровим першої міністерської школи в Нижегородській губернії, щоб потім поширити цей досвід у всі інші куточки де проживали громади старовірів.

Навчально-освітня робота зроблена працівниками Міністерства народної освіти Російської імперії разом з очільниками общин старовірів з роками принесла позитивні результати. Яскраво розвиток освіти в общинах старовірів почав проявлятися після 1905 року. Цей період старообрядці часто називали «золотим віком» в їх навчально-освітньому розвитку. Саме після цього року в Російській імперії були прийняті закони, котрі надавали старообрядцям всі можливості вільно організовувати будь-які навчальні заклади. Також старовіри отримали право не лише працювати викладачами в державних школах, а ще й викладати в них старообрядницький Закон Божий для дітей старовірів.

Дана тенденція певним чином знайшла своє втілення і в громадах старовірів на території Чернігівської губернії. В населених пунктах Добрянки та Радуль деяка кількість дітей старообрядців після закінчення своїх міністерських шкіл, продовжили навчання у церковно-приходських школах. При цьому як свідчать джерела того періоду, значну популярність серед старовірів мали земські школи. Це пов'язано з тим, що учителі земських шкіл не розділяли учнів за віросповіданням і ніяких питань пов'язаних з вірою не задавали [6, с. 1022].

Проте «золотий вік» в навчально-освітньому розвитку для старовірів не приніс високих результатів, все одно згідно зі статистичними даними на 1909 рік близько 24% їх дітей не було охоплено шкільною освітою. І лише 60% дітей старовірів навчалися в

загальних земських та міністерських школах. Така статистика свідчить про те, що велика кількість громад старовірів не мала коштів на утримання шкіл. Але були й позитивні приклади навчально-освітнього розвитку в громадах старообрядців. Знаковою подією у 1912 році було відкриття Московського старообрядницького інституту. Саме він став тим навчальним закладом де змогли отримати ґрунтовну освіту не лише з богослів'я, а і з точних прикладних наук, права та іноземних мов значна кількість молодих людей з громад старовірів. Після закінчення цього інституту старовіри поверталися до своїх громад в різні губернії Російської імперії продовжуючи навчально-освітню діяльність в школах та училищах сіл та містечок де мешкали їх батьки, сіючи розумне, добре і вічне знання.

Тому на наше переконання твердження російського дослідника XIX ст. П. І. Мельникова-Печерського про те, що серед старообрядців населеного пункту Стародуб, грамотних майже не було, а старі люди правили службу по Часослову і Псалтирю. При цьому про інші книги і знати ніхто не хотів [1, с. 156]. Не відповідає історико-статистичним фактам і документам. На це звертає увагу і російський вчений XX ст. Д. Ліхачов. Він відмічав, що дослідники стану грамотності в громадах старообрядців автоматично вносили в розряд неграмотних і тих громадян, котрі відмовлялися читати книжки світського друку. Часто «неграмотні» старообрядці читали і знали свої книги краще, ніж збирачі відомостей свої [7, с. 413].

Підводячи підсумки, нашого дослідження можна зробити наступні висновки. Перший, статистичні дані стосовно стану розвитку навчання і освіти в громадах старообрядців Російської імперії засвідчують нам доволі високий відсоток громадян які володіли грамотою. Згідно наведених нами матеріалів серед старовірів на середину XIX ст. майже в три рази було більше грамотного населення ніж в аналогічних сільських громадах православних нововірів. Як нам вдалося дослідити, подібна статистика характерна була і для громад старовірів в населених пунктах Радуль, Добрянки, Стародуб, на території Чернігівської губернії. Такі історико-статистичні дані обґрунтовуються науковцями через те, що в громадах старовірів з раннього дитинства прищеплювалася любов до книжного вчення як слова Божого.

Другий, нам вдалося розкрити, що навчально-освітній розвиток в громадах старообрядців був специфічним відображенням всіх життєвих та культурно-освітніх проблем Російської імперії загалом та Чернігівської губернії зокрема, періоду другої половини XIX – початку XX ст.

Список використаних джерел

1. Мельников-Печерский П. И. Исторические очерки поповщины / П. И. Мельников-Печерский. – Москва, 1864. – Ч.1. – №5. – 282 с.
2. Мельников-Печерский П. И. На горах / П. И. Мельников-Печерский. – Кн.1. – Москва, 1986. – 590 с.
3. Демьянов Н. О расколе села Шимкова Казанской губернии, Лаишевского уезда // Известия по Казанской епархии на 1869 г. – Казань, 1869. – С.47–48.
4. Кириллов И. А. Правда старой веры / И. А. Кириллов. – Барнаул, 2008. – 502 с.
5. Лилеев М. И. Из истории раскола на Ветке и Стародубье XVII–XVIII вв. / М. И. Лилеев. – Киев, 1895. – Вып.1. – 596 с.
6. О положении народного образования среди старообрядцев (Доклад совета съездов, заслушанный на десятом Всероссийском

съезде старообрядцев) // Церковь. Старообрядческий церковно-общественный журнал. – 1909. – №35. – С.1022.

7. Лихачев Д. С. Русская культура / Д. С. Лихачев. – СПб., 2007. – 440 с.

References

1. Mel'nikov–Pecherskiy P. I. Istoricheskiye ocherki popovshchiny / P. I. Mel'nikov–Pecherskiy. – Moskva, 1864. – Ch.I. – №5. – 282 s.

2. Mel'nikov–Pecherskiy P. I. Na gorakh / P. I. Mel'nikov–Pecherskiy. – Kn.1. – Moskva, 1986. – 590 s.

3. Dem'yanov N. O raskole sela Shimkova Kazanskoj gubernii, Laishevskogo uyezda // Izvestiya po Kazanskoj yeparkhii na 1869 g. – Kazan', 1869. – S.47–48.

4. Kirillov I. A. Pravda staroy very / I. A. Kirillov. – Barnaul, 2008. – 502 s.

5. Lilejev M. I. Iz istorii raskola na Vetke i Starodub'ye XVII–XVIII vv. / M. I. Lilejev. – Kiyev, 1895. – Vyp.1. – 596 s.

6. O polozhenii narodnog obrazovaniya sredi staroobryadstev (Doklad soveta s'yezdov, zaslushanny na desyatom Vserossiyskom s'yезде staroobryadstev) // Tserkov'. Staroobryadcheskiy tserkovno-obshchestvennyy zhurnal. – 1909. – №35. – S.1022.

7. Likhachev D. S. Russkaya kul'tura / D. S. Likhachev. – Spb., 2007. – 440 s.

Zhytnyk L. A., postgraduate student of the Department of World History, Chernihiv National Pedagogical University named after T. G. Shevchenko (Ukraine, Chernihiv), lzhytnyk1503@gmail.com

Educational activity of the Old Believers on the territory of the Chernihiv province and beyond its borders in the second half XIX–th – early XX–th century

Characterized the training and education activity of the communities of the Old Believers in the territory of the Chernihiv province and beyond its borders is also covered. Proceeding from the conditions of being at the end of the 19th and beginning of the 20th century, the emphasis is placed on the specificity of education in the communities of the Old Believers. Referring to archival sources and materials, constructive conclusions were made regarding the existence of educational institutions in the communities of the Old Believers and the number of educated people in their environment. This allows us to reveal historical facts of the educational and educational development of the Old Believers in comparison with the then population.

Keywords: education, literacy, history, Old Believers, religion, culture, symbols.

* * *

УДК 930(477)«18/19»

Ломако Л. І.,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та управління освітою, Донецький національний університет ім. Василя Стуса (Україна, Вінниця), tanya17021924@gmail.com

Розвиток учительських семінарій в українських землях другої половини XIX – початку XX століття: оцінка сучасників процесу

Проаналізовано дореволюційну історіографію щодо історії створення, стану та діяльності вчительських семінарій в українських землях другої половини XIX – початку XX ст. Дослідження базується на принципах і методах історизму, системності, наукової об'єктивності, поєднання логічного та історичного. Досліджено нормативно-законодавчі документи, навчальні плани та програми вчительських семінарій, що представлені в загальних і профільних збірниках і довідниках, матеріали педагогічних з'їздів, узагальнюючі дослідження стану тогочасної освіти, публікації в періодичних виданнях. Автори критично оцінювали роботу вчительських семінарій, виокремлювали недоліки, пропонували своє бачення організації їх діяльності. Зібраний дослідниками тогочасної доби фактичний і аналітичний матеріал безперечно має теоретичне і практичне значення, однак цілісного системного вивчення зазначеної теми не проводилось.

Ключові слова: вчительська семінарія, педагогічна освіта, дореволюційна історіографія.

Розбудова системи освіти в Україні, її докорінне реформування у відповідності до європейських стандартів мають стати основою відтворення духовного потенціалу народу, виходу вітчизняної науки і культури на світовий рівень, національного відродження та демократизації суспільства. Найбільш цінними і надійними джерелами відродження і розвитку національної освіти є результати історичного аналізу, глибоке вивчення та творче використання національних освітніх традицій, повчального вітчизняного педагогічного досвіду минулих років. Важливе місце в дослідженні і узагальненні ретроспективного розвитку освітніх систем, ідей, теорій, концепцій, підходів до навчання та виховання належить історичній науці. Педагогічна освіта є однією з найважливіших складових освітньої галузі, рівень і якість якої є вагомим чинником перспективних тенденцій розвитку системи освіти в країні в цілому. Площина наукової пошуку і вивчення педагогічних явищ, фактів і систем, діяльності педагогічних закладів в Україні XIX – початку XX ст. є пріоритетною. Саме в цей період відбувалось духовно-культурне відродження, активізувались освітні реформи, процеси розвитку змісту, форм, моделей педагогічної освіти, з'являються різні типи педагогічних навчальних закладів. До вчительської професії готували в педінститутах, а згодом на педагогічних курсах при університетах, у Ніжинському історико-філологічному та Київському Фребелівському інститутах, на вищих жіночих курсах, в учительських інститутах, педагогічних класах єпархіальних училищ та гімназій, на короткотермінових педагогічних курсах тощо. Нашу увагу привертають міністерські, земські, приватні вчительські семінарії, становлення і розвиток яких в українських землях припадає на другу половину XIX – початок XX ст. Ці навчальні заклади накопичили суттєвий досвід щодо підготовки майбутнього вчителя, але їх діяльність ґрунтовно і системно в науковій літературі не досліджено.

Аналітичний і фактичний матеріал щодо діяльності вчительських семінарій мають вже наукові праці другої половини XIX – початку XX ст., що висвітлюють питання загального розвитку системи освіти (М. Х. Вессель, А. Л. Меленевський, С. В. Рождественський та ін.), особливості становлення педагогічної освіти (Д. С. Марголін, Г. К. Старк, О. П. Фльоров та ін.), проблеми професійно-педагогічної підготовки вчителя (Н. М. Губкін, І. І. Карпов, П. О. Клунний, І. С. Клюжев, М. В. Родевич, Ф. Д. Студитський та ін.). Локальні питання розвитку вчительських семінарій в радянській історіографії висвітлені в межах загальних історико-педагогічних досліджень щодо розвитку освіти і педагогічної думки (М. С. Гриценко, М. М. Гриценко, Е. Д. Днепров, Ф. Г. Паначин, О. І. Піскунов та ін.). В пострадянські часи з'являються монографії, спрямовані на системний аналіз педагогічної освіти в Україні (І. П. Важинський, Н. М. Дем'яненко, В. І. Лозова, І. Ф. Прокопенко, Л. О. Хомич, Л. П. Юрченко, М. Д. Ярмаченко та ін.), однак діяльність вчительських семінарій висвітлюється фрагментарно. Привертає увагу дослідження О. М. Лук'яненко, що розкриває зміст практичної підготовки в цих навчальних закладах.

Отже, подолання фрагментарності, необхідність комплексного дослідження обумовлюють актуальність